

КЊИЖЕВНИ РОДОВИ И ВРСТЕ

ЛИРИКА

Лирске песме старе су вероватно колико и људске заједнице, јер је човек одувек имао потребу да изрази своје нежности, страхове, размишљања, стања... Њен назив **лирика** изведен је из назива инструмента – *лире*, чији нежни звук је пратио извођење ове поезије.

Одлике лирске поезије:

Лирска поезија сачињена је од „мисаоних слика“ помоћу којих песник изражава своја стања, осећања, расположења, утиске и размишљања о себи и свету који га окружује. Она је врло лична (**субјективна**) и непосредна (проистиче из тренутка, из песничког надахнућа које је краткотрајно и може нестати ако се брзо не преточи у песму). Зато су, обично, лирске песме кратке, а њихов садржај је усредсређен на један мотив или једну тематску целину коју чини неколико тематски повезаних мотива.

Помоћу песничких слика песник дочарава своје емоције и стања (тугу, срећу, бол, патњу, горчину, бригу, чежњу, наду, безнадежност, веселост...) али не говори увек непосредно о њима, већ их често скрива у сликама света који га окружује; то могу бити описи пејзажа, градски призори, описи непосредног окружења или неког замишљеног далеког простора, звездана или морска пространства, боје, мириси, звуци, слике светлости или таме... Такође, лирском песмом се могу исказати размишљања, запажања и ставови о свету и људима, могу се критиковати ружне појаве у друштву или славити вредности и личности које заслужују поштовање. У зависности од тога који мотиви или тематске целине доминирају у песми одређујемо њену припадност некој од посебних лирских врста. У уметничкој књижевности најзаступљеније су љубавна, описна или **дескриптивна**, родољубива или **патриотска**, мисаона или **рефлексивна**, социјална (што би у преводу значило **друштвена**) лирика, а постоје и сатиричне песме, елгије, оде, дитирамби, химне, епиграми.

Будући да је лирска песма кратка књижевна творевина, богатство њеног садржаја постиже се слојевитошћу значења речи и песничких слика употребљених у њој. Језик поезије је језгровит, вишезначан, метафоричан, испуњен симболима и алузијама помоћу којих песник преноси бројне, на први поглед невидљиве поруке. Њена драж је управо у томе што и читалац мора бити креативан у откривању њеног значења. Лепоти лирске песме доприноси и нарочити ритам и мелодичност песничког језика, па, осим што својим садржајем побуђује емоције и размишљања, она и својим звучањем изазива осећај пријатности код читалаца.

ЕПИКА

Епика је **књижевни род** који подразумева **приповедање** о људима (књижевним јунацима) и догађајима (у којима су ти јунаци учествовали) сагледаним у времену и простору (у којима су се приказани догађаји збивали). Епски текст може бити у стиху (тако су испевани сви древни епови и наше народне епске песме) или прози (што је карактеристика уметничке књижевности).

Термин **епика** изведен је из грчке речи *епос*, што значи *реч, говор, приповедање*.

Мада су догађаји и јунаци у епским делима (еповима, бајкама, приповеткама, легендама, митовима, романима...) најчешће плод приповедачеве маште, он настоји да буде **објективан** и приказане догађаје и јунаке учини у највећој мери стварним и могућим.

Облици приповедања

Постоји више облика приповедања:

- нарација** (лат. narratio = причање, приповедање), подразумева излагање догађаја према хронолошком или другачије организованом редоследу,
- дескрипција** (лат. descriptio = описивање, приказивање) или описивање ликова и простора појављује се у више видова:
 - портретна (опис изгледа и емоционално-психолошких карактеристика књижевних ликова)
 - пејзажна (опис природе)
 - дескрипција ентеријера (опис унутрашњег простора, соба, кућа и сл.)
 - дескрипција екстеријера (опис спољашњег простора, улица, тргова, града...);
- монолог** (непосредни говор једног књижевног лика),
- унутрашњи монолог** (*солилоквијум*) размишљање једног књижевног лика или разговор са самим собом,
- ток свести** (унутрашњи монолог испуњен аутоматски праћеним мислима које нису у чврстој смисаоној вези),
- дијалог** (разговор два књижевна лика или више њих),
- доживљени говор** (посредно преношење говора књижевних ликова у форми приповедања у трећем лицу).

На основу позиције приповедача разликујемо:

- Приповедање **у трећем лицу** (такозвана „он“ форма), када приповедач настоји да нас увери у своју објективност. *Оваквог приповедача обично називамо свезнајући или поуздани приповедач. Он не учествује у догађајима, али зна све о њима, укључујући и размишљања и осећања јунака.*
 - Приповедање **у првом лицу** (такозвана „ја“ форма), када приповедач говори из позиције сведока или учесника у догађајима и није му дато да зна оно што се дешава изван догађаја којима присуствује. *Оваквог приповедача обично називамо непоуздани приповедач или приповедни субјект.*
- Важно је знати да приповедача не треба изједначавати са писцем, јер он (приповедач) припада свету уметничког дела.**

На основу односа приповедача према времену радње разликујемо:

- хронолошко приповедање** (од почетка радње у прошлости до њеног завршетка),
- ретроспективно приповедање** (приповедање из садашњег времена, враћање у прошлост посредством сећања),
- приповедање „in medias res“** (непосредно увођење у средиште догађаја),
- симултано приповедање** (истовремено приповедање о два или више догађаја).

Фабула и сиже

Фабула дословно значи *прича* и подразумева догађаје обухваћене причом у њиховом природном, узрочно – последичном, хронолошком редоследу. Ти догађаји, међутим, не морају бити хронолошки организовани у књижевном делу, већ их приповедач може распоређивати не поштујући тај редослед; према томе, начин приказивања догађаја у књижевној радњи (по редоследу који је изабрао писац) називамо **сиже**.

Тема и ликови

Епског књижевног дела нема без **теме** или **предмета** приповедања, али се његов садржај готово никада не може свести на само једну тему. Најчешће постоји једна главна и више споредних тема (догађаја, личних судбина јунака, стања и осећања, предмета посматрања, размишљања опроблемима итд. У средишту књижевног дела је главни јунак

3

као носилац радње, а око њега су споредни ликови. Поступак уметничког обликовања ликова у неком књижевном делу назива се **карактеризација**:

Мотиви

-**Мотив** као део књижевне структуре је најмања тематска целина коју можемо да уочимо у оквиру теме дела у ширем смислу

-**Динамички мотиви** су они који покрећу радњу унапред, уносе динамику, доприносе променама и развоју догађаја.

-**Статички мотиви** су они који радњу заустављају, успоравају или је привремено скрећу са главног тока. Успоравање радње назива се **епска ретардација**, а одступање од главног тока приповедања, уметањем веће и заокружене дескриптивне целине (опис природе, изгледа књижевних јунака, предмета...), назива се **дигресија**. Ако се дигресија може издвојити као посебна и самостална тематска целина називамо је – **епизода**.

-У статичке мотиве спадају и **понављања** (посебно уочљива у народној књижевности) и „**лајт мотиви**“ (који се јављају у једном, а понекад и у више дела једног аутора, носећи у себи нарочиту поруку или идеју коју аутор жели да нагласи).

Композиција

Начин организовања садржаја књижевног дела назива се **композиција**. Разликујемо **спољашњу** и **унутрашњу** композицију. **Спољашња композиција** је лако уочљива: то су издвојене целине које често носе и засебне наслове или бројчане ознаке. **Унутрашња композиција** видљива је на плану радње која се развија у фазама. Каква ће бити композиција неког романа зависи од више чинилаца: од **сложености лика** књижевног јунака, **временског распона** у којем се радња одвија и **догађаја** који су радњом обухваћени.

Структура књижевног дела

Структуру књижевног дела чини свеукупност елемената који га чине, почев од идеје о његовом настанку и **грађе** која је коришћена у његовом планирању, преко **фабуле** и **сужеа**, **тематике**, **мотива**, књижевних **јунака**, **идеје** или идеја које проистичу из мисли и делања јунака, техника **приповедања**, **композиције**, до **језика** и **стила**. Истражујући структуру књижевног дела све поменуте елементе сагледавамо са становишта њихове функције и значења у делу.

Идеја или порука књижевног дела

Нема књижевног дела без **поруке** или **идеје** (има их више у делу). Основну идеју обично тражимо у оквиру тематике дела (и начина њене обраде) и судбине књижевних јунака. Бирајући одређену тему и нарочите мотиве, обликујући књижевне јунаке, писац изражава своје ставове, схватања и, неретко, критику стварности о којој у делу говори.

ДРАМА

Драма је књижевни род који је настао у античкој Грчкој у 6. веку пре нове ере. Развила се из дионизијских игара (празника посвећеног богу вина – Дионису) у оквиру којих су значајно место имале хорске свечаности.

Реч драма потиче од грчке речи што значи – **радња**. У средишту **драмске радње** је **један догађај** и **сукоб** чији је исход доведен до крајње неизвесности, а у средишту тог догађаја је главни **јунак**. То је чини узбудљивом, напетом и побуђује публику да са радозналешћу и нестрпљењем ишчекује њен исход.

У античкој драми строго се поштовао **принцип јединства времена, места, и радње**. То је значило да се радња драме (а то значи **само једна радња**, без преплитања двеју или

4

више упоредих радњи), морала догодити у јединственом, непрекинутом временском периоду, на једном, непроменљивом, месту. Зато је драмска радња сажета и интензивна.

Композиција драме садржи истих пет фаза као и епско дело: *експозиција, заплет, кулминација, перипетија, расплет*. Но, ипак, драма **нема фабулу**, већ се развија око **драмског сукоба**. Главни јунак је, као и радња у драми, језгровито представљен једном, доминантном цртом свог карактера, која се огледа у свему што он ради (у дијалогу, монологу, поступцима, драмским ситуацијама).

Откад је настала, па до данас, драма се **изводи на сцени** или позорници (у старој Грчкој у **амфитеатру**). Њен садржај саопштава се у облику реплика, дијалога и монолога:

-**реплика** је говорна деоница једног лика,

-**дијалог** је сучељавање или размена реплика два или више ликова, а

-**монолог** је продужена реплика једног лика.

Спољашњу композицију драме чине:

-**чинови** (време између једног подизања и спуштања завесе),

-**сlike, појаве** или **сцене** (време од појављивања до повлачења неког глумца/лика са сцене)

Битно својство драме је **катарза**. Катарза је оно што долази на крају драме или као њена последица. Када се трагички јунак суочи са истином и спозна грешку због које је осуђен на страдање, гледалац доживљава стање дубоког саосећања и сажаљења, а то га подстиче и на размишљање о свему што је довело до трагичног разрешења драме

Класична и савремена драма

У класичној драми било је онолико чинова колико и фаза у композицији, а у савременој драми има их обично три, мада их може бити и више или мање. Савремена и класична драма разликују се и у томе што је савремена драма сачувала само **принцип јединства радње**.

У класичној драми постојале су две драмске врсте: **трагедија и комедија**, а њима се у савременој драми придружила и драма у ужем смислу. Све три врсте имају и своје подврсте (историјска драма, психолошка драма, комад с тезом, монодрама; комедија карактера, комедија ситуације, комедија нарави...).

У сваком драмском тексту постоје и елементи епике и лирике.

-Епски елементи су **дидаскалије** или **ремарке**. То су пишчеве напомене о изгледу драмских ликова, костимима, понашању и кретању на сцени, гестикулацији и мимици, о простору, сценографији, реквизитима, добу дана и слично.

-Лирски елементи су **лирски монолози**, говорне деонице испуњене наглашеним емоцијама.

Осим глумаца, о успешном сценском извођењу драме брину редитељи или режисери, костимографи, сценографи, реквизитери, мајстори за сценске ефекте (светло и звук)...

Најзаслужнији за сценску поставку драме је режисер који текст претвара у активност, покрет, интеракцију драмских јунака на сцени.

GLASOVNE FIGURE	FIGURE RIJEČI - TROPI	FIGURE MISLI	FIGURE KONSTRUKCIJE
<ul style="list-style-type: none"> ONOMATOPEJA - oponašanje zvukova iz prirode. ...<i>pijus, fiju, ciju, žvrgolje, griču</i>... ALTERACIJA- ponavljanje istih suglasnika ili glasovnih skupina u stihu. ...<i>I cvrči, cvrči, cvrčak na čvoru crne smrče</i>... ASONANCA- ponavljanje istih samoglasnika u stihu. <i>Olovne i teške snove snivaju, Oblaci nad tamnim gorskim stranama</i>... ANAFORA - ponavljanje riječi na početku dvaju ili više stihova. <i>Mila kano si nam slavna, Mila si nam ti jedina</i>... EPIFORA - ponavljanje istih riječi na kraju stihova. <i>Čujem u snu, Sanjam u snu Vidim u snu</i>... SIMPLOKA - anafora + epifora <i>To sada gleda on, To sada misli on, To sada sanja on.</i> ANADIPLOZA- ponavljanje riječi s kraja jednoga na početku drugoga stiha. <i>Te si tako rano uranila, Uranila u svetu nedjelju</i>... 	<ul style="list-style-type: none"> SIMBOL - odabrani, konkretni predmet kojim se označava bitno svojstvo pojma koji se simbolom predstavlja. - <u>stalni, opći simboli</u> → emblemni križ - kršćanstvo, vaga - pravda, maslinova grančica - mir, kosa- smrt, zvijezda - duh, voda - život... - <u>pjesnički simboli</u> → individualni, razumljivi samo u kontekstu djela METAFORA - skraćena poredba, preneseno značenje <i>Gle, bilje proljeća, Trag snova Bezbrojnih ratnika!</i> METONIMIJA - podvrsta metafore; zamjena imena. <i>jarčeva pjesma - tragedija sijeda kosa - starost</i> SINEGDOHA - podvrsta metonimije; dio zamjenjuje veću cjelinu ili cjelina dio - <i>Kinez je skroman</i> → svi Kinezi - <i>Moje je tijelo bolesno</i> - <i>I žudi tiho jednu bolnicu.</i> EPITET - ukrasni pridjev <i>zlatno sunce, mrka gora</i>... PERSONIFIKACIJA - oživljavanje neživoga <i>Sama knjiga caru besjedita.</i> EUFEMIZAM - ublažavanje značenja riječi: <i>da ja o vas ne ogrriješim duše = da vas ne ubijem; onaj rogati = davao</i>... ALEGORIJA - proširena metafora 	<ul style="list-style-type: none"> POREDBA /KOMPARACIJA- uspoređivanje na osnovi nekih zajedničkih svojstava: <i>Volio sam je kao travu i kao jasenje</i>... ANTITEZA- zasnovana je na opreci, suprotnosti: <i>tijesan mi bijaše vijek, a velebna bješe mi duša.</i> →slavenska antiteza: <i>Što se bijeli u gori zelenoj</i>... HIPERBOLA - figura preuveličavanja, predimenzioniranja: <i>Ja sam danas ispio sunce plamno</i>... LITOTA - prividno oslabljivanje izraza, suprotna hiperboli; često u funkciji ironije, ali ne nužno: - <i>O, djevojko, ne mnogo lijepa!</i> - <i>Nisi junak, niti te rodio.</i> GRADACIJA- figura stupnjevitog pojačavanja ili smanjivanja u odnosu na početnu vrijednost <i>Krcnu kolac rjekoliko puta</i>... IRONIJA- figura koja izražava suprotnim riječima ono što se misli <i>Neće mačka slanina. Muha orala volu na rogu stojeći.</i> PARADOKS- izričite naizgled protuslovnu misao. <i>Znam da ništa ne znam. Ne bojim se, no ime je -strah.</i> OKSIMORON- spajanje dva nespojiva pojma. <i>Prazna je torba teža od pune. Puno praznine. Mudra budala.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> INVERZIJA - obrnuti red riječi u rečenici. <i>Ljubim ruke bijele. (Ljubim bijele ruke.)</i> RETORIČKO PITANJE - pitanje koje ne zahtijeva odgovor. <i>Što sam? Tko sam? Ja sam samo sanjar</i>... ELIPSA - izostavljanje dijelova misli. <i>Lijepo kolo vode, ružne kuću grade.</i> ASINDETON -izostavljanje veznika. <i>Misli mlada, (da) nitko je ne čuje, (ati) slušalo je momče čobanine</i> POLISINDETON - gomilanje veznika bez gramatičke potrebe. <i>I nema oca ni majke, I nema sestre ni brata, I nema drage ni druga</i>...